

Юридичні наслідки зловживання суб'єктивним правом як виду правової поведінки

Юхимюк Ольга Михайлівна

Практичне значення визначення категорії зловживання правом та дослідження окремих форм цього зловживання полягає у тому, що така поведінка тягне за собою зміну, встановлення або припинення існуючих правовідносин (заподіяння шкоди у вигляді знищення майна, переходу його від одного власника до іншого, покладення на особу додаткових зобов'язань тощо), а тому є юридичним фактом. У зв'язку із цим необхідно дослідити наслідки, передбачені законодавством, які можуть наставати за таку поведінку.

Дослідженням проблеми зловживання правом в рамках теорії держави і права присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Забродський А. А., Малиновский А.А. В рамках теорії цивільного права дане питання розглядали Стефанчук М.О., Толстик В.А., Тулякова М.А., Хміль М.М. та інші.

Поняття зловживання суб'єктивними правами досліджується в правовій науці вже давно. Основною проблемою була й залишається кваліфікація такої поведінки та її правові наслідки. М.Стефанчук вважає, що зловживання суб'єктивним правом – це врегульована нормами права поведінка уповноваженої особи, спрямована на здійснення свого суб'єктивного права, якою було завдано шкоди іншим особам і при цьому належним чином не задоволено власних потреб [3, 35]. На нашу думку, дане визначення вичерпно характеризує поняття „зловживання правом”, оскільки в ньому перелічені всі ознаки такої поведінки.

Юридичні наслідки зловживання правом не традиційні: тут відсутня юридична відповідальність, характерна для правопорушення. Лише у виняткових випадках – за наявності великого ступеня суспільної небезпеки зловживання правом – законодавець визначає його як правопорушення, встановлюючи заборонну норму і забезпечуючи її юридичною санкцією [1, 15].

Слід зазначити, що юридичні наслідки, які настають за зловживання правом, є невідворотними, так само як невідворотною є юридична відповідальність. Реалізація принципу невідворотності відповідальності забезпечує попередню дію законів, оскільки породжує усвідомлення надійного захисту прав та інтересів людини, її безпеки. На нестійких членів суспільства невідворотність діє попереджувально від здійснення нових порушень, оскільки змушує задумуватися відносно заборонених законом дій [2, 144]. Лише реальна дія цього принципу в житті може забезпечити правомірну поведінку всіх членів суспільства. Усвідомлюючи невідворотне настання відповідальності, особа не лише перестане порушувати право, але й перестане зловживати ним. Слід зазначити, що запобігання і припинення зловживання правом входить до компетенції всіх державних органів.

Перш за все слід звернутися до загальної норми права, передбаченої ч. 6 ст. 13 ЦК України, згідно з якою у разі дій особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах, у разі використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісної конкуренції суд може зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Іншими словами, суд може примусити особу відмовитися від певних дій або примусити вчинити певні дії для того, щоб усі інші учасники правовідносин могли належним чином реалізувати свої власні суб'єктивні права без будь-яких перешкод з боку особи, яка зловживала правом.

Наступним наслідком за вищезазначену поведінку слід визнати повноваження суду щодо відмови у захисті цивільного права та інтересу особи. У разі встановлення факту зловживання правом воно не захищається і не охороняється. На відміну від Російської Федерації, за законодавством якої відмова у захисті цивільного права настає автоматично після винесення рішення суду про наявність у поведінці суб'єкта елементів зловживання, наша правова система вимагає не лише встановлення факту зловживання, а й додатково

винесення судом рішення про відмову у захисті цивільного права та інтересу особи. Таке формулювання не відповідає вимогам самої сутності права, яке за визначенням повинне бути справедливим. Адже позбавлення уповноваженої особи права на захист ставить її у досить неприємне становище, коли кожен бажаючий зможе (навіть незаконно) утискати її незахищені права, або ж навіть і знищувати їх, знаючи, що особа не має права на жодну форму захисту. Ця норма є досить небезпечною при її застосуванні, тому М.Стефанчук пропонує робити застереження такого змісту: „Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи у різі дій особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісної конкуренції, якщо таке право чи інтерес були порушені внаслідок захисту іншим суб’єктом своїх порушених прав чи інтересів” [3, 37].

Це дещо мінімізує втручання третіх осіб і дозволяє іншим суб’єктам вживати всіх заходів для захисту своїх прав та інтересів від „зловживання правом”.

Зловживання правом, особливо майновим, може потягти за собою і такий неприємний факт, як позбавлення конкретного права і навіть обмеження її цивільної дієздатності. Підставою для такого рішення суду може бути зловживання особою спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо. Цей вид зловживання хоча і не є класичним, але його можна розглядати як різновид зловживання правом власності, адже особа втрачає великі суми коштів на задоволення виключно власних потреб, повністю ігноруючи при цьому свою сім’ю, а таке поняття, як „тощо” дозволяє нам вкладати в цей відкритий перелік комп’ютерні, азартні ігри, купівлю непомірно дорогих речей, тобто будь-які надмірні витрати на фактично непотрібні для нормального існування суб’єкта та його сім’ї речі. Окрім цього тут присутній і обов’язковий елемент шикани – шкода, яка виражається у ставленні себе чи своєї сім’ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов’язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Окремі види зловживання правом, окрім заподіяння шкоди, можуть також принести недобросовісній особі певні плоди або доходи. Така поведінка, особливо у зобов'язальних правовідносинах, є недопустимою. Так, за договором позики позичкодавець безоплатно передає користувачеві виноградник для користування (при цьому користувач несе всі витрати, пов'язані із доглядом за ним), але згодом, до закінчення терміну договору, позичкодавець, мотивуючи тим, що у зв'язку із непередбачуваними обставинами річ стала потрібна йому самому (виключно з формальних підстав), розриває договір і забирає врожай винограду – з єдиною метою – не дати зібрати врожай користувачеві. У цьому та інших схожих випадках суд може позбавити особу плодів, доходів та повноважень, якщо такі були набуті під час зловживання своїм правом.

Попри все вище зазначене слід пам'ятати, що шкода, заподіяна майну фізичних та юридичних осіб підлягає відшкодуванню у повному обсязі у випадках, якщо вона заподіяна неправомірними (а у передбачених законом і правомірними) та, як правило, винними діями. Тобто у будь-якому випадку відшкодування шкоди науковці тут заперечити уже не можуть, ні ті, котрі відносять зловживання правом до правопорушення, ні ті, котрі вважають його різновидом правомірної поведінки. Адже і за правомірну поведінку особа у передбачених законом випадках може нести відповідальність. Ця відповідальність може виражатися не лише у відшкодуванні заподіяної шкоди, а й в обов'язку усунути за власний кошт негативні наслідки, заподіяні зловживанням правом. На цьому законодавчо визначені наслідки зловживання вичерпуються, але ЦК України не закриває цей перелік і у ч. 6 ст. 13 залишає його відкритим: „суд може застосувати інші наслідки, встановлені законом”.

При розгляді справи про зловживання правом як і при правопорушенні необхідною є наявність двох підстав: фактичної і юридичної. Під юридичною слід розуміти нормативне закріплення права, яким зловживає особа. Тобто чи мала особа право на вчинення даних дій. Фактичною підставою слід вважати конкретні дії особи, спрямовані на реалізацію свого права (факт зловживання). При цьому таким діям мають бути притаманні ознаки зловживання, які в кожному

конкретному випадку слід встановлювати при кваліфікації діяння. А саме, особа має здійснювати належне їй суб'єктивне право, не виходячи за його межі, заподіюючи при цьому шкоду третім особам.

Окрім цього, М.Стефанчук вважає за необхідне виокремити ще дві важливі ознаки, які б стали визначальними при винесенні судом рішення. Це вина і рівень задоволення власних потреб особи, яка зловживає правом[3, 35].

До критерію оцінки розміру відшкодування шкоди слід було б включати і відношення особи до своєї поведінки, оскільки досить часто може виникати ситуація, коли особа не просто не обміркувавши ігнорує можливість настання шкоди, а й навіть свідомо оцінивши ситуацію, гіпотетично відкидає як можливість ненавмисного заподіяння, так і вже реально існуючу наявність заподіяної шкоди. Тому відповідальність за умисне здійснення своїх прав на шкоду іншим та без такого умислу (необережність) повинна наставати, на нашу думку, безперечно різна.

Отже, доречно знайти детальне правове врегулювання як самого поняття „зловживання правом”, його ознак, форм, видів, так і відповідальності за конкретні діяння. Законодавче закріплення поняття та розмежування форм зловживання правом не лише полегшить кваліфікацію поведінки як зловживання, а й зробить справедливою відповідальність за неї.

1. Духно Н.А., Ивакин В.И. Понятие и виды юридической ответственности // Государство и право. - 2000, - № 6. - С.12-17.
2. Липинський Д.А. Принцип неотвратимости юридической ответственности: Теория и реальность // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. - № 2. – С.142-151.
3. Стефанчук М.О. Зловживання правом як новела цивільного законодавства // Підприємство, господарство і право. – 2005. - № 4. – С.34-37.